

Prof. Dr. Nicoleta Vornicu

Universitatea de Artă „George Enescu” – Iași

PATRIMONIUL CULTURAL ECLESIASTIC, MARTORUL NEMURITOR AL ISTORIEI

ABSTRACT: *The present study presents the results of historical analyses, optical microscopy and XRF spectrometry applied to objects from the tableware category located at the Monastery of St. John the New in the Archdiocese of Suceava and Rădăuților. Thus, by deciphering the brands, engraved inscriptions, donation and foundation notes, the objects were authenticated, and by means of instrumental methods, the technical and constructive peculiarities of making objects from noble or common metals were identified.*

Keywords: *crockery, mark, XRF, OM, precious metal, dating*

Introducere

Moștenirea culturală este o sursă comună de amintire, înțelegere, identitate, dialog, coeziune și creativitate. Aceasta cuprinde un spectru larg de resurse moștenite din trecut, sub toate formele și aspectele.

Mușatinii sunt una dintre cele mai importante dinastii domnitoare a Moldovei, iar Ștefan cel Mare duce la apogeu renumele familiei Mușatinilor. Construirea bisericii Mănăstirii „Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava”, cu hramul „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe

purtătorul de biruință”, din Suceava a fost începută în anul 1514 de către fiul lui Ștefan cel Mare, Bogdan al III-lea cel Orb (1504-1517) și terminată de fiul acestuia, Ștefăniță (1517-1527), în anul 1522. Până în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, la Mănăstirea „Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava” a fost reședința mitropoliților Moldovei, biserica fiind menită să fie Catedrală Mitropolitană.

Cultura și patrimoniul cultural contribuie la întărirea identității și la promovarea coeziunii sociale, a stabilității și a înțelegerii în societate. Patrimoniul cultural, sub toate formele sale: material, imaterial, natural și digital este o sursă de bogăție moștenită din trecut, martor al istoriei, culturii și tradițiilor în întreaga lor diversitate, care se îmbogățește permanent în timp și trebuie conservat pentru a fi transmis generațiilor viitoare.

Pe teritoriul județului Suceava sunt concentrate o mare parte dintre cele mai valoroase monumente istorice și colecții muzeale. Astfel, dintre cele 22 de biserici din România ce fac parte din Patrimoniul mondial UNESCO, 8 sunt în Bucovina, iar dintre cele 512 obiective ce se află pe lista monumentelor istorice, 70% sunt sub coordonarea Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților (biserici, mănăstiri, troițe, cimitire etc.). La acestea se adaugă sutele de obiecte ce fac parte din colecțiile muzeale ale Mănăstirilor Putna, Dragomirna, Moldovița, Sucevița și Voroneț, unele cu valoare inestimabilă.

Bunurile culturale păstrate în patrimoniul ecleziastic, colecții muzeale sau colecții private, includ numeroase obiecte din metal de proveniență locală sau importate din țările est și vest europene sau chiar din afara continentului. Obiectele de metal (orfevrărie și/sau de veselă etc.) au ajuns în inventarul ecleziastic fie pe calea comerțului, donațiilor sau comandate în renumite centre europene de argintărie¹.

¹ Nicoleta VORNICU, Cristina BIBIRE, *Tehnici moderne în cercetarea obiectelor de metal din patrimoniul eclezial*, Ed. Doxologia, Iași, 2012.

În mare parte, piesele atestate în patrimoniul eclesastic provin din ateliere austriece, rusești, franceze, germane și poloneze, care aveau propriile lor sisteme de marcarea și protejare împotriva falsificării acestor obiecte.

Conform surselor istoriografice, în secolele XIX-XX, în Moldova, prelucrarea metalelor, în special orfevrăria eclesastică, rămâne în urma altor meșteșuguri spre deosebire de celelalte țări române². Primele informații privind orfevrăria din Moldova secolelor XIX-XX au fost consemnate inventarelor bisericești ale locașurilor de cult care le dețin.

Una dintre cele mai importante surse de informații referitoare la obiectele de orfevrărie este studiul lui Nicolae Iorga privind artele minore din România, în care investigațiile sunt axate în jurul a trei compartimente fundamentale: icoane, argintării și miniaturi. Argintăriile sunt analizate în baza fondurilor selectate în exclusivitate pentru Muzeul de Artă Religioasă din București, deschis la acea vreme, și includ variate ferecături de icoane, relicvarii, potire și candelabre. Iorga folosește pentru desemnarea meșterilor care lucrau metale prețioase (argint) termenul de *argintari*, iar pentru cei care lucrau aurul termenul de *zlătari*, preluat din slavonă și care semnifică același lucru ca și *orfevrar*³.

O importanță deosebită în studierea problemei breslelor meșteșugărești, implicit ale meșterilor care lucrau metalele nobile și comune, revine volumului de excepție *Economia breslelor din Moldova*, București, 1939, elaborat de Eugen Pavlescu⁴.

Trebuie menționată și contribuția pe care au adus-o la producția de obiecte de metal atelierele constituite în preajma centrelor mănăstirești

² Liliana CONDRATICOVA, *Evoluția prelucrării artistice a metalelor în Basarabia*, Chișinău, 2018, p. 49.

³ Nicolae IORGA, *Opere economice*, G. Penelea (ed.), Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982.

⁴ Eugen PAVLESCU, *Economia breslelor în Moldova*, Ed. Fundația Regele Carol I, București, 1939.

care au funcționat la Mănăstirile Putna, Humor, Sucevița și Neamț, unde se realizau obiecte de cult (candele, cădelnițe, potire, cruci, ferecături de icoane și cărți religioase). În aceste mici ateliere au lucrat îmbrăcăminte pentru cruci deosebit de frumoase argintari precum călugărul Dosoftei de la Putna sau Silion Jeromonahul de la Sucevița.

După 1832, protecția patrimoniului, inclusiv a pieselor din metale nobile și comune, este efectuată în conformitate cu prevederile cap. al IX-lea, secția a III-a, art. 46 al *Regulamentului Organic al Moldovei*, care este completat prin legea adoptată în anul 1841, când s-a format și o Comisie Documentală.

În 1863, la inițiativa acestei comisii, au fost inventariate vase, veșminte, odoare, medalii, piese de interes istoric; în 1871 a fost adoptat Regulamentul asupra Comisiunii Monumentelor Publice; în 1874 ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice Titu Maiorescu a înființat Comisiunea Monumentelor Publice sub conducerea lui Alexandru Odobescu; în 1892 Take Ionescu, ministru al Instrucțiunii Publice, propune prima „Lege pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice”, promulgată prin Decret regal, care reprezintă un document juridic fundamental al sistemului românesc de ocrotire a patrimoniului cultural național; în 1893 a fost adoptată „Legea privind regimul descoperirilor monumentelor și obiectelor antice”.

Apariția și afirmarea domeniului de marcarea a avut de parcurs o cale diferită, în funcție de mai mulți factori politici, economici sau culturali. Mărcile aplicate obiectelor realizate din metale nobile (aur, argint, platină) presupun ștanțarea, adică aplicarea unui poanson special, a unui simbol care certifică autenticitatea acestora⁵.

Această marcarea se realiza în limitele unui cadru legislativ, care era influențat de poziția geopolitică și teritorială. În România, legislația

⁵ Andreas G. KARYDAS, „Application of a Portable XRF Spectrometer for the Non-Invasive Analysis of Museum Metal Artefacts from Benaki Museum”, în: *Annali di Chimica*, vol. 97 (2007), 7, pp. 419-432.

privind marcarea era sub influența legilor din Imperiul Austriac, Austro-Ungar și Franța.

Tacâmurile erau realizate, în general, din argint sau erau placate prin aplicarea unui strat subțire de argint pe un metal de bază. Marcajele sunt semne impuse de lege, plasate pe argint pentru a indica producătorul, data, locul de fabricație și/sau puritatea metalului prețios.

Deoarece argintul este prea moale pentru utilizare funcțională, trebuie adăugate aliaje. Fiecare țară a stabilit propriile standarde de argintărie.

Expertizarea obiectelor de veselă include șapte criterii, integrate în metodologia complexă de cercetare și evaluare a obiectelor din metal:

- 1) analiza istorico-arhivistică presupune studiul piesei pe baza dosarelor de arhivă, actelor de donație, ctitorie, vânzare-cumpărare, inventariere, fapt ce permite atribuirea piesei unui anumit meșter, atelier sau fabrică;
- 2) analiza stilistico-artistică implică determinarea originii, apartenenței piesei, stilului artistic;
- 3) expertiza tehnologică ce constă în analiza particularităților tehnice ale confecționării pieselor (ex. realizarea manuală sau mecanică a piesei etc.);
- 4) expertiza titlului, a purității metalului, a monogramei argintarului/a poansonului atelierului, a marcajului aplicat de Camera de aplicare a titlurilor și a însemnelor/mărcilor, respectiv inspectorul de verificare a calității;
- 5) analiza epigrafică - a inscripțiilor, gravate pe suprafața metalică a pieselor;
- 6) evaluarea costului - articolului de orfevrărie realizată în funcție de prețul piesei la momentul confecționării sau prin stabilirea valorii nominale.

Evoluția cadrului legislativ a mărcilor în Europa

În Vechiul Regat și Basarabia se aplică legea asupra mărcilor de fabrică din 15 aprilie 1879 (legea franceză din anul 1857, legea austriacă) și Regulamentul acesteia din 30 mai 1879. Aflată sub influența Imperiului Austro-Ungar, în Bucovina era valabilă Legea austriacă asupra mărcilor de fabrică din 6 ianuarie 1890 și Legea austriacă din 30 iunie 1895 cu completări și modificări, Legea austriacă din 17 martie 1913.

Pentru Banat și Transilvania era valabilă Legea ungară asupra mărcilor din 4 februarie 1890, legea din 30 iunie 1895 privind modificarea celei din 1890 și legea din 13 aprilie 1913 cu modificări și completări ale actelor normative precedente.

Istoria marcării și aplicării titlului în Ucraina este legată de asemenea, de legislația austro-ungară și rusă în domeniu. Statul a instituit aici supravegherea marcării la începutul secolului al XIX-lea, la 9 ianuarie 1826, în orașele guberniale fiind deschise Camere de Marcare și pregătiți specialiști în expertizarea metalelor și obiectelor din metale nobile. Cea din Kiev a fost deschisă la 4 ianuarie 1827. Tot atunci au fost instituite titlurile admise pentru metale: 72 – pentru aur și 84 – pentru argint.

În Polonia, sistemul de marcare a evaluat în funcție de factorii politici, un impact deosebit exercitând cele trei împărțiri ale pământurilor poloneze (în 1772 – între Prusia, Austria și Rusia; în 1793 – între Prusia și Rusia și în 1795 – între Rusia, Prusia și Austria).

Primele mențiuni privind aplicarea mărcilor cu referință la piesele de argint în Rusia apar în anul 1613, iar primele poansoane ale aurilor și argintarilor își fac apariția după anul 1700, odată cu dispoziția țarului Petru I privind marcarea obiectelor nu numai la Moscova,

dar și în toate regiunile. Autorități de verificare a titlului metalului erau instituite la Moscova (1729) și Petersburg (1735)⁶.

În anul 1803 în Franța se reglementează, printr-o lege specială, aplicarea mărcilor de către toți meșteșugarii, pedepsindu-se contrafacearea și falsificarea de acte. Unele dispoziții ale legii au fost reproduse în Codul Penal (1810), apoi aprobate cu unele modificări în legea respectivă din 1824 și 1857.

Începând cu data de 1 ianuarie 1888, în Germania au fost introduse marcările proprii ale obiectelor, care includeau sigla emitentului, titlul metalului și simbolul semilunii asociat cu coroana. Marcarea era realizată chiar de producătorul obiectelor, iar argintul avea cel mai înalt titlu – 800.

Mărcile aplicate obiectelor realizate din metale nobile (aur, argint, platină) presupun ștanțarea, adică aplicarea unui poanson special:

marca/sigla meșterului (argintarului, bijutierului);

marca atelierului unde a fost realizat obiectul;

marca anului;

marca orașului emitent;

marca pentru puritatea/titlu metalului prețios;

marca țării sau marca breslelor (uzuală, de exemplu, în România până în anul 1879) cunoscută și ca marca de fabrică sau de comerț;

marca de control, care certifică realizarea articolului dintr-un anumit metal nobil;

marcajul „TF” a fost folosit pentru argintul eclesiastic nesupus taxelor vamale (taxfreistempel).

⁶ Liliana CONDRATICOVA, „Valoarea mărcilor, poansonelor și siglelor în evaluarea obiectelor din metale nobile”, în: *Arta*, XXIII (2014), 1, pp. 81-90.

Metode de cercetare

Diversitatea tipologiei obiectelor tip veselă și a elementelor decorative implică metode de cercetare interdisciplinare:

comparativă;

epigrafică;

spectrometrie cu fluorescență de raze X;

microscopie optică;

refractrometrie.

Cercetarea s-a realizat utilizând spectrometrul de fluorescență cu raze X portabil de tip INNOV - X, microscopul Olympus SZX 160, balanța KERN și un catalog de mărci.

Marcajul clasic al pieselor de veselă din metal includea poansonul meșterului, marca orașului și titlul metalului.

Majoritatea pieselor de veselă au poanson și marcă ce contribuie la identificarea meșterului care a executat articolul și a specialistului care a verificat puritatea metalului, a simbolului orașului emitent sau anul confecționării.

Studii de caz

Obiectele cercetate fac parte din inventarul Mănăstirii „Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava”:

Cuțit

Tabelul 1. Compoziția chimică elementală
a metalului prin analiza XRF

Elemente identificate XRF, %					
	Ag	Cu	Pb	Cr	Fe
Mâner	85.63	14.26	0.11	-	-
Lamă	-	-	-	1.23	98.77

a.

b.

Foto mărci cuțit:

a. marcă lamă; b. marcă mâner

Identificarea mărcilor:

Marca meșter: Poansonul capul **Diana Kopft** și codul alfanumeric, care identifică orașul în interiorul mărcii, a fost utilizat pentru argint în perioada 1872/1922 în Imperiul Austro-Ungar;

Marca oraș: F5 Cernăuți;

Titlul (puritatea): 3 – numărul reprezintă titlul $800/1000=800\%$ Ag;

Marca distribuitor: Filipp Buchholz Cernăuți

Marcă producător: Solingen, Germania

Cuțit pește, inv. 47

Tabelul 2. Compoziția chimică elementală a metalului prin analiza XRF

Elemente identificate XRF, %				
Cuțit de pește	Ag	Cu	Pb	Zn
	77.01	21.83	0.38	0.79

Identificare marcă:

Titlul (puritatea) metal: 800 – începând cu anul 1884/1886 în Germania este adoptată marca 800 ca minim pentru argint în standardul național.

Cuțitul este realizat din aliaj argint-cupru, cu urme de plumb și zinc și provine dintr-un atelier din Germania.

Polonic

Polonicul are gravată monograma comanditarului pe mâner: M B I.

Marcarea este aplicată pe mânerul polonicului.

Foto mărci polonic

Tabelul 3. Compoziția chimică elementală a metalului prin analiza XRF

Elemente identificate XRF, %			
Polonic	Ag	Cu	Pb
	93.29	6.32	0.39

Identificarea mărcilor:

Nume meșter: Poansonul **Dianakopft** utilizat pentru argint în perioada 1867/1872 în Imperiul Austro-Ungar;

Poason meșter: MAYER;

Marca oraș: **A**, marca orașului Viena folosită în perioada 1867/1872;

Titlul (puritatea) metalului: **3** – numărul 3 reprezintă titlul $800/1000=800$ Ag;

Marca inspector/test: **A**-marca biroului de control din Viena în perioada 1867/1872.

Polonicul este realizat în atelierul meșterului Mayer din orașul Viena.

Polonic

Marcarea este aplicată pe mânerul polonicului.

Tabelul 4. Compoziția chimică elementală a metalului prin analiza XRF

Elemente identificate XRF, %			
Polonic	Ag	Cu	Pb
	91.63	8.10	0.28

Foto mărci polonic

Identificarea mărcilor:

Nume meșter: Poansonul – ИЗ-Zaițev Ivan, 1818-1846;

Marca oraș: Petersburg secolul al XIX-lea, vulturul cu 2 capete, coroana;

Titlul (puritatea) metal :**84** – puritatea argintului exprimată în zolotniki, echivalent 875‰;

Marca inspector/test:A:C- 1838.

Polonicul este realizat din argint în atelierul meșterului Zaițev Ivandin în orașul Petersburg și a fost înregistrat pentru vânzare în anul 1838.

Furculiță de salată

Furculița are gravată monograma comanditarului pe mâner. M A T.

Tabelul 4. Compoziția chimică elementală a metalului prin analiza XRF

Elemente identificate XRF, %			
Furculiță de salată	Ag	Cu	Pb
	81.88	17.82	0.30

Furculița de salată este realizată din aliaj pe bază de cupru-argint. Metalul prețios este marcat.

Identificarea mărcilor:

Nume meșter: Poansonul **GD** – neidentificat;

Marca: Conform marcajelor folosite în Rusia secolului al XIX-lea, cifra **33** indică faptul că furculițele fac parte dintr-un set de 24 de piese; 225 este seria controlorului de calitate;

Titlul (puritatea) metal: coroana certifică calitatea argintului, echivalent argint 800‰.

Concluzii

Evoluția artistică a pieselor de veselă a fost marcată de tipul și calitatea tehnicilor de prelucrare și ornamentare ale materialelor prețioase. Descrise și analizate din punct de vedere al mesajului pe care îl poartă, aceste obiecte de uz casnic nu au beneficiat în trecut de o examinare multilaterală din punctul de vedere al evoluției artei metalelor. Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, pentru executarea tacâmurilor la comandă erau uzuale metalele nobile.

Elemente identificate XRF, %					
	Titlu Ag	Ag	Cu	Pb	Zn
Cuțit	800	85.63	14.26	0.11	-
Cuțit de pește	800	77.01	21.83	0.38	0.79
Polonic	800	93.29	6.32	0.39	-
Polonic	875	91.63	8.10	-	-
Furculiță de salată	800	81.88	17.82	-	-

La confecționarea obiectelor studiate s-a utilizat argint cu puritate 800 și 875. Însemnele atelierului sau poansoanele meșterilor sunt atestate doar pe piesele lucrate din metale nobile; acestea corespund orașului sau țării emitente.

O diferențiere a pieselor se poate face și pe baza inscripțiilor gravate, ce se referă la caracterul inscripției de comanditar și tipul de scriere a literelor (chirilice sau latine). Un interes deosebit reprezintă repertoriul decorativ și tehnica de realizare, care constituie o sursă importantă pentru studiul istoric, datarea și autentificarea obiectului.

Prin descifrarea mărcilor și a inscripțiilor gravate s-a realizat autentificarea obiectelor, iar prin metode instrumentale am identificat

compoziția, particularitățile tehnice și constructive de confecționare a obiectelor de metal prezentate.

Rezultatele descifrării mărcilor permit stabilirea arealului geografic privind importurile de obiecte din metale nobile, ajunse în zona Suceava pe diferite căi - comerț, schimb, donație etc. Piesele studiate au fost prelucrate în atelierele din Viena, Petersburg, Germania și Rusia.

Din punctul de vedere al tehnicii de lucru, piesele de veselă au fost realizate în tehnica turnării.

Summary: Ecclesiastical Cultural Heritage, the Immortal Witness of History

Cultural goods preserved in ecclesiastical heritage, museum collections or private collections include numerous metal objects of local origin or imported from Eastern and Western European countries or even from outside the continent. Objects of goldsmithing, crockery, etc. they ended up in the ecclesiastical inventory either through trade, donations or ordered from famous European silversmithing centers. In order to evaluate and place them in the context of the evolution of the field at national and European level, it is necessary the stylistic framing, the determination of the functionality of the object (tableware, church ornament, jewelry), the chronological dating, the establishment of the name of the workshop, the craftsman who marked the piece and the inspector who applied the mark of originality. Diversity of the typology of objects and decorative elements involves interdisciplinary research methods (comparative, epigraphic, X-ray fluorescence spectrometry, optical microscopy). The paper presents the results of historical analyses, optical microscopy and XRF spectrometry applied to some objects from the tableware category located at the Monastery of St. John the New in the Archdiocese of Suceva and Rădăuților.

Thus, by deciphering the brands, engraved inscriptions, donation and foundation notes, the objects were authenticated, and by means of instrumental methods, the technical and constructive peculiarities of making objects from noble or common metals were identified.